

Kypsi ~ kypsä

Erään vartalotyypisiirtymän tarkastelua

Heikki Paunonen

1. Suomen murteissa on vain harvoja tapauksia, joissa 2-tavuinen *e*-vartaloinen nomini on siirtynyt *a*, *ä*-vartaloiden taivutukseen. Useimmiten nämä tapaukset ovat levikiltään ahdasalaisia; tällaisia ovat esim. lounaismurteisiin rajoittuva *sian(a)* 'sieni' sekä savolaismurteiden *jältä* 'jälsi', jossa yks. partitiivi on tullut taivutuksen perustaksi (ks. Turunen, ISMÄH s. 72). Yks. partitiivin välittämiä siirtymiä ovat myös etupäässä länsimurteiset *sültä* : *süllän* : *sültä* ja (*ei*) *montä* -muodot (ks. Vir. 1925 s. 89; Kettunen, SM III A kartta 99 ja SM III B s. 172—173; Virtaranta, LYSMÄH I s. 149). Kokonaan erityyppinen ilmiö on alkuaan *e*-vartaloisen *küpsi*-sanana vähittäinen liukuminen *a*, *ä*-vartaloiden taivutukseen. Muutos ei rajoitu vain muutamiin harvoihin murteisiin, kuten *sian(a)*-tapauksessa, eikä uusi paradigma pohjaa aiempaan yks. partitiiviin, kuten *jältä*, *sültä*, *montä* -tapauksissa.

Ims. kielten valtaedustuksena on *e*-vartaloinen *küpsi* : *küpsen* : *küstä*. Tällä kannalla ovat karjala, lyydi (osaksi), vatja, viro ja liivi. Esim. karj. Rukajärvi *küpsi* : *küpsen* (K. F. Karjalainen 1897), Tver *küpsi* : *küpsen* (K. F. Karjalainen 1895); aun. Salmi *küpsi* : *küpsen* : *küsti* (Joh. Kujola 1906); lyyd. *küps*, *küps(i)*, *küps(i)* (Kujola); vatj. *išüsi* (Kettunen, Vatjan kielen äh., 2. p., s. 43); vir. *küps* : gen. *küpsē*, virE *kütse* (Wiedemann); liiv. *küps*, *tups* (Kettunen, Liv. Wb.). Muista poiketen vepsä ja osaksi lyydi ovat kuitenkin *ä*-vartalon kannalla: esim. veps. Šimjärvi *küps*, -*ad* (Tunkelo, Vepsän kielen äh. s. 107), *küps*, -*an*, *küpsad matjad*, *liibad oma küpsad* (Zaitseva—Mullonen); lyyd. Kenjärvi *küpsäd* (Kujola; *e*-vartalaisuus on kuitenkin lyydissä selvästi laaja-alaisempaa). Myös inkeroisurteissa tavataan kahtalaista edustusta: *küp/si* : -*sin* : -*siä* (huom. mukautuminen *i*-vartaloihin), Metsäkylä *küpsid leiväd*, Saarove *leiväd on jo küpsid*, mutta Metsäkylä, Rosona *küpsä leipä* (Nirvi, IS). Inkeroisurteiden vaihtelu voi selittyä Inkerin suomalaismurteiden vaikutukseksi. Ongelmallisempi sitä vastoin on vepsän edustus. Murremaantieteelliset ja kronologiset seikat vastustavat joka tapauksessa suomen murteiden *küpsä* : *küpsän* : *küpsä* -taivutuksen ja vepsän *küpsä*-edustuksen yhdistämistä. Todennäköisempää on olettaa kummallakin taholla tapahtunutta erilliskehitystä.

Küpsä : *küpsän* : *küpsä* -taivutustyyppin sekundaarius ja suhteellinen myöhäi-

syys suomen murteissa näkyy selvästi vanhasta kirjasuomesta, joka on voitto-puolisesti *e*-vartaloisen *küpsi* : *küpsen* : *küstä* -paradigman kannalla. Esim. Agricola: Paiskacat wicattella /sille ette Elo ombi kypsi (Teokset III s. 639: 16); Sorolainen: Jo toinen kylki on kyllä kypsi, ota ia syö sijtä, ia käänä nyt toinen kylki (Postilla I s. 897); Raamattu 1642: Paiscatcat wicahtella, sillä elo on kypsi (Joel 3: 13), sytytä tuli, että liha kypsexi tulis (Hes. 24: 10; esimerkit ovat peräisin vanhan kirjakielen sanakirjatyön kokoelmista). Myös Jusleniuk-sen, Gananderin ja Renvallin sanakirjat ovat *küpsi* : *küpsen* -taivutuksen kan-nalla; Gananderilla on myös useita lause-esimerkkejä: Ej oo kystä marjaa; puoli kysnä syöwät; Kypsen pellow kynnin; joka kypsen paistaa se makian maistaa. Kaikkiaan vanhan kirjasuomen aineisto viittaa *küpsi* : *küpsen* -taivu-tuksen alkuperäisyyteen suomen murteissa, joskaan aineisto ei riitä tarkoin osoittamaan, milloin *küpsä* : *küpsän* -taivutustyyppi on syntynyt *e*-vartaloisen rinnalle. Antoisampaa onkin tarkastella rinnakkaistyyppien levikkiä suomen murteissa ja pyrkiä vasta sen jälkeen kronologisiin päätelmiin.

Selvittääkseni *küpsi* : *küpsen* : *küstä* ja *küpsä* : *küpsän* : *küpsä* -taivutustyyppien levikisuhteet suomen murteissa olen pyrkinyt hankkimaan tarpeelliset taivu-tustyyppitiedot mahdollisimman monesta suomen pitäjänmurteesta (tarpeellisia muotoja ovat yks. nominatiivi, partitiivi sekä jokin muu yks. obliikvisija). Aineistoa on kaikkiaan 359 pitäjänmurteesta, joskin joidenkin pitäjien osalta tiedot ovat puutteellisia. Aineiston runkona on Sanakirjasäätiön materiaali, erityisesti Sanastajassa v. 1950 tehtyyn kyselyyn tullut aines. Toinen tärkeä lähde ovat Muoto-opin arkiston kokoelmat, joiden avulla olen voinut kartuttaa tietoja yli 60 pitäjänmurteesta. Koska näiden tietojen perusteella hahmottuva kuva jäi vielä osin aukkoiseksi, lähetettiin vuonna 1972 *küpsi* ~ *küpsä* -muotoja koskeva kysely n. 140:lle Sanakirjasäätiön vastaajalle. Vastauksia kertyi run-saasti toistasataa (112), ja näin yleiskuva eri taivutustyyppien murre-edustuk-sesta tarkentui ratkaisevasti.¹ Tällä tavoin useista lähteistä kootun aineiston pahimpana heikkoutena on sen eriaikaisuus. Haitta on erityisen ilmeinen silloin, kun erillisiä tietoja joutuu yhdistelemään pitäjakohtaisen kokonais-kuvan saamiseksi. Suurin osa tiedoista on kuitenkin vuosilta 1930—1972. Koska etenkin viime vuosien tiedot ovat peräisin vain vanhimmilta murteen-puhujilta, voidaan myös niiden katsoa vastaavan sitä tilannetta, joka vallitsi

¹ Näihin lähteisiin viitattaessa on käytetty seuraavia lyhenteitä: SS = Sanakirja-säätiön kokoelmat; MA = Muoto-opin arkiston kokoelmat; kys. 1972 = vuoden 1972 kyselyyn tulleet vastaukset. Joidenkin tietojen lähteenä ovat Turun Yliopiston suomen kielen laitoksen äänitarkiston nauhoitteista litteroidut murretekstit; näihin on viitattu lyhenteellä TY, jonka jälkeen on mainittu murretekstin numero ja sivu. Myös Oulun yliopiston suomen kielen laitoksen kokoelmista on muutama tieto; lyhenteenä on OY. Lisäksi on viitattu seuraaviin Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa säily-tettäviin käsikirjoitteisiin: Nyssönen: Leppävuiran murteen äänne- ja muoto-oppia (1965), Rytkönen: Konsonanttiseikoista Sippulan murteessa (1895), Silfvenius: Lau-seopillinen tutkimus Orimattilan kansankielestä (1890), Tyrni: Äänneopillinen tut-kimus Tuuloksen murteesta (1910).

tämän vuosisadan alkuvuosikymmeninä. Vaikka yleiskielen vaikutus on tietysti otettava lukuun, voidaan nähdäkseni lähteä siitä, että valtaosa tiedoista kuvastaa murteiden tosiasiallisia suhteita.

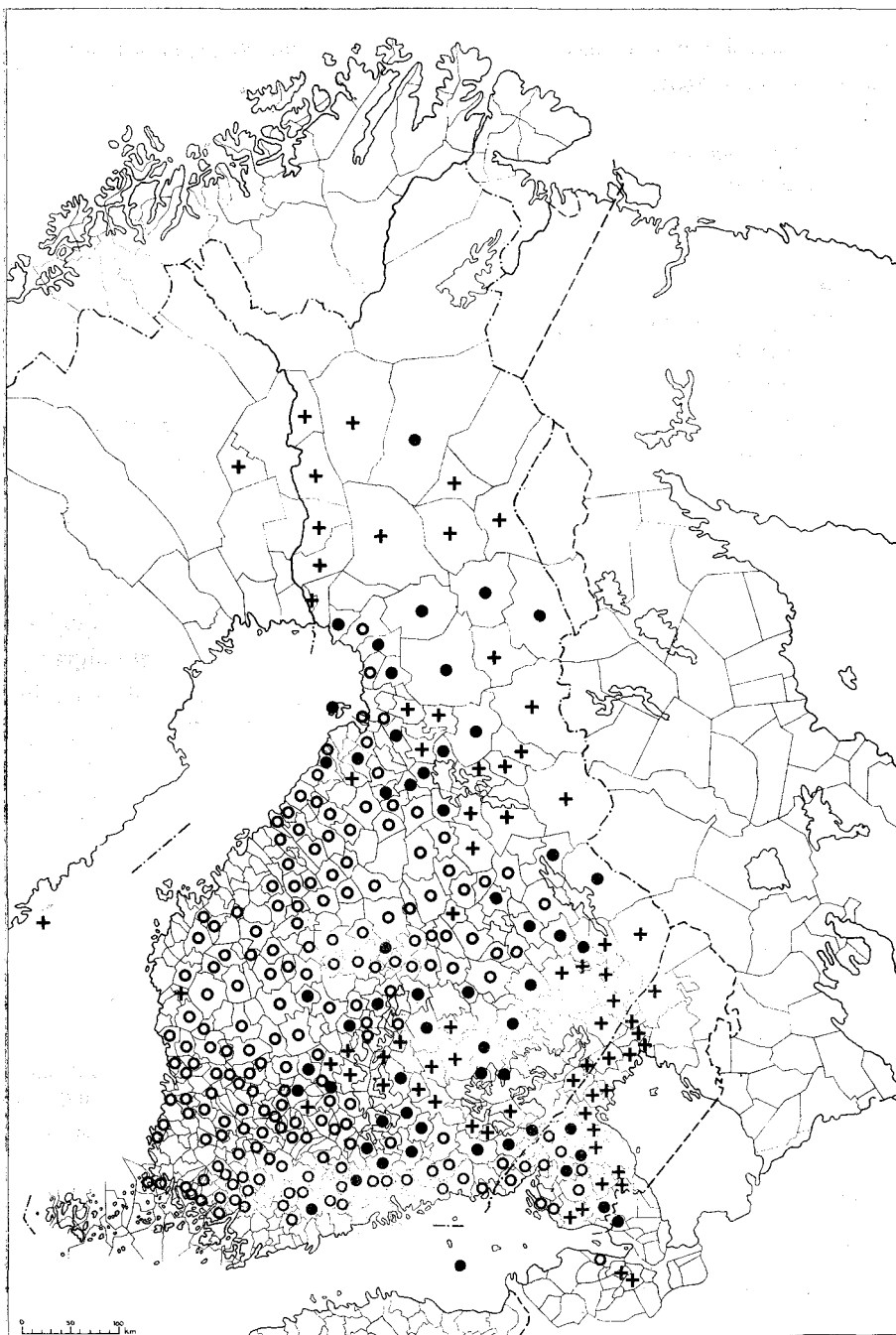
2. *Küpsi* : *küpsen* : *küstä* ja *küpsä* : *küpsän* : *küpsä* -paradigmojen levikkisuhteet suomen murteissa käyvät ilmi kartoista 1 ja 2. Näistä kartoista ilmenee myös, että *küpsi* ~ *küpsä* -tyyppien vaihtelusuhte on yllättävän mutkikas. *Küpsä*-muodon ekspansio (ja vastaavasti *küpsi*-paradigman väistyminen) ei näet tapahdu kaikkien paradigmuotojen osalta samanaikaisesti, vaan uusi taivutusmuoto näyttää etenevän asteittain. Erityisen selvästi tämä asteittaisuus näkyy verrattaessa yks. partitiivimuotojen *küstä* ~ *küpsä* suhdetta (kartta 2) muiden paradigmuotojen edustukseen (kartta 1).

Kartassa 1 *küpsi*- ja *küpsä*-paradigmojen alueet hahmottuvat selkeästi. Ekspansiivin *küpsä*-tyypin aluetta ovat lähes kaikki länsimurteet (paitsi Peräpohjolaa ja osin Pohjois-Pohjanmaata ja kaakkoishämäläisiä murteita). Lisäksi *küpsä*-tyyppi on onnistunut paikoin tunkeutumaan itämurteiden puolelle, näin etenkin Keski-Suomessa ja Pohjois-Savossa sekä Länsi-Kannaksella. *Küpsi*-paradigman aluetta on puolestaan Peräpohjola, Kainuu, osin Päijät-Häme ja Etelä-Savo sekä itäisten savolaismurteiden eteläosa, Laatokan luoteisrannikko ja Kannaksen itäosa. »Puhtaiden» *küpsä*- ja *küpsi*-alueiden väliin jää tosin miltei kaikkialla muutaman pitäjän levyinen vyöhyke, jolla kumpaankin paradigmaan kuuluvia muotoja tavataan rinnan.

Tämä kuva sekaantuu kuitenkin lähes kokonaan, kun tarkastellaan yks. partitiivimuotoja (kartta 2). Äskeinen *küpsä*-paradigman valta-alue supistuu yks. partitiivissa lähes minimaaliksi: yks. partitiivia *küpsä* tavataan yksinomaisena vain osassa lounaismurteita ja lounaismurteiden ja hämäläismurteiden välisissä siirtymämurteissa sekä edelleen Etelä-Pohjanmaan pohjoisimmissa pitäjissä, Keski-Pohjanmaan rannikolla ynnä kapealla ruotsalaisaluciden rajaa ja Suomenlahden rannikkoa reunustavalla kaistaleella Nurmijärven—Tusulan seuduilta aina Länsi-Kannakselle asti. Sitä vastoin *küstä*-partitiivin alue on huomattavasti laajempi; muotoa tavataan joko yksinomaisena tai vaihtelussa *küpsä*-muodon kanssa lähes kaikkialla suomen murteissa.

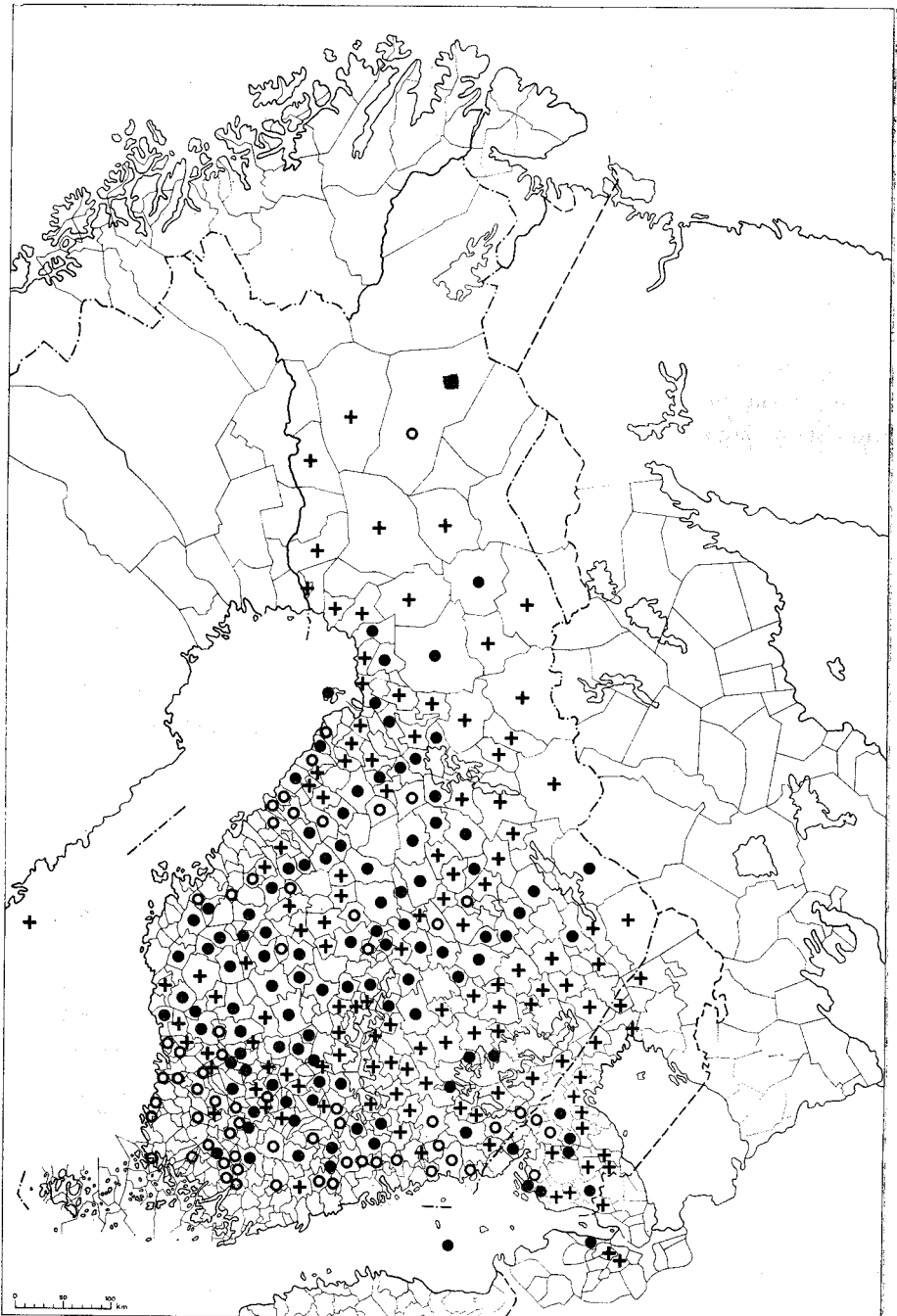
Tutkittaessa *küpsä*-paradigmaan kuuluvien muotojen ekspansiota suomen murteissa on siis yks. partitiivia tarkasteltava erillään muista paradigmuodoista. Mikäli partitiivimuotojen edustus olisi täysin riippumaton muista taivutusmuodoista, olisi paradigmojen *küpsi* : *küpsen* ja *küpsä* : *küpsän* sekä partitiivien *küstä* ja *küpsä* kesken seuraavat yhdeksän kombinoitumismahdollisuutta:

- 1) *küpsi* : *küstä*
- 2) *küpsi* : *küstä* ~ *küpsä*
- 3) *küpsi* : *küpsä*
- 4) *küpsi* ~ *küpsä* : *küstä*

Kartta 1

+ *kypsi : kypsen*   ● *kypsi : kypsen ~ kypsä : kypsan*   ○ *kypsä : kypsan*

Kartta 2

+ kistä ● kistä ~ küpsä ○ küpsä

- 5) *küpsi* ~ *küpsä* : *küstä* ~ *küpsä*
 6) *küpsi* ~ *küpsä* : *küpsä*
 7) *küpsä* : *küstä*
 8) *küpsä* : *küstä* ~ *küpsä*
 9) *küpsä* : *küpsä*

Jo karttojen 1 ja 2 perusteella voidaan kuitenkin olettaa, etteivät kaikki kombinaatiot ole yhtä odotuksenmukaisia. Partitiivi *küstä* on säilyttänyt asemansa huomattavasti paremmin kuin muut *küpsi*-paradigman muodot. Näin ollen sellaiset edustustavat, joissa *küpsi*-paradigman muodot kombinoituisivat *küpsä*-partitiivin kanssa joko ilman *küstä*-muotoa tai ilman *küpsä*-paradigman muita muotoja, eivät tunnu kovinkaan odotuksenmukaisilta.

Oletus saa suoranaista tukea aineistosta. Yhdeksästä kombinaatiomahdollisuudesta on kuusi sellaista, joista on tietoja vähintään yli 20 pitäjistä, ja kolme sellaista, joista on tietoja enintään yhdestä tai kahdesta pitäjistä. Nämä kolme erikoistapausta ovat numerot 2, 3 ja 6: 2) *küpsi* : *küstä* ~ *küpsä* (vain Sonkajärvi, SS 1950, 1960, 1961), 3) *küpsi* : *küpsä* (ei tietoja) ja 6) *küpsi* ~ *küpsä* : *küpsä* (Joutseno, SS 1951, MA 1967—69; Sodankylä, MA 1967—68). Onkin ilmeistä, että poikkeukselliset edustustavat 2 ja 6 perustuvat puutteellisiin tietoihin; kummassakin tapauksessa lienee pikemminkin kyse *küpsi* ~ *küpsä* : *küstä* ~ *küpsä* -edustuksesta.

Näin jäljelle jää kuusi kombinaatiota, jotka ovat kaikki siinä määrin vakiintuneita, että niistä on tietoja useista kymmenistä pitäjistä. Tarkastelen kunkin kombinaation levikkiä erikseen ja yritän valaista sitä, miten se kuvastaa *küpsä* ~ *küpsi* -paradigmaan kuuluvien muotojen keskinäistä kilpailua suomen murteissa. Aloitan tarkastelun »puhtaasta» *küpsä*-paradigmasta ja seuraan ekspansion etenemistä porras portaalta.

A. *küpsä* : *küpsän* : *küpsä*²

Tietoja on kaikkiaan 69 pitäjistä:

— lounaismurteet: Luv (SS 1935), Kiuk (SS 1964), Raum (SS 1950, 1960), PyhR (SS 1927), TaiS (TY 68: 4), Mas (MA 1970), Rai (kys. 1972),

² Tilan säästämiseksi ei eri pitäjien esimerkkiaineistoa ole esitetty. Tämä olisi ollut sikäläkin tarpeellista, että muoto-opilliselta kannalta aineisto on hyvin stereotyyppistä ja vastaa useimmiten täysin otsikossa esitettyä taivutustyyppikaaviota. Seuraavat seikat on kuitenkin huomattava: 1) Lounaismurteissa taivutustyyppiä *küpsä* : *küpsän* : *küpsä* vastaa *küps(ä)* : *küpsä(n)* : *küpsä*. 2) Savolais- ja osin kaakkoismurteissa esiintyvät *küpsä*, *küpsē* -partitiivimuodot on luettu *küpsä*-paradigmaan kuuluviksi (vrt. *leipeä*, *leipē*). Yhtä mahdollista olisi pitää niitä myös *küpsi*-paradigman vokaalivartaloisina partitiiveina (vrt. *niemeä*, *niemē*). Tätä tulkintaa vastustaa kuitenkin se, että kaikki savolais- ja kaakkoismurteiden *küpsä*, *küpsē* -tapaukset ovat alueilta, joilla *küpsä*-paradigma on muutenkin selvästi vakiintunut, ja se, ettei mistään savolais-kaakkoismurteisen *ä* > *eä*, *ē* -alueen ulkopuolelta ole merkitty *küpsä*, *küpsē*, *küpsä* -tyyppisiä yks. partitiiveja. 3) Savolais- ja kaakkoismurteiden loppuheittoinen nominatiivi *küps* on luettu *küpsi*-paradigmaan; näissä murteissahan ei yks. nominatiivin loppu-*ä* ole yleensä heitty-nyt, loppu-*i* sitä vastoin on.

Kus (SS 1950) / Pai (SS 1953), Sau (MA 1967—68), Hali (SS 1925), Pert (SS 1950), Kuusjo (kys. 1972);

— lounaiset siirtymämurteet: Ahl (kys. 1972), Noor (SS 1961), Nak (SS 1950) / Kauv (kys. 1972), Koke (SS 1906, 1950; kys. 1972), Hui (SS 1950, 1952), Loi (MA 1968—69), MetM (kys. 1972); samoin Niilo Ikola, ASMÄH I s. 37 / Säky (SS 1950), Pöy (SS 1924—25), Paat (kys. 1972), Maar (SS 1950; kys. 1972), Karin (SS 1919), Mart (SS 1950), KosTi (kys. 1972) / Pus (SS 1938), Num (SS 1950; kys. 1972), Lohj (SS 1954), PyhUl (toht. Pekka Lehtimäen tieto, 1968);

— hämäläismurteet: Jämi (kys. 1972), Suod. (SS 1955), PunL (SS 1921, 1930) / Viiala (SS 1964) / Tam (MA 1967—68), Jan (maist. Juhani Parosen tieto, 1964), NurJ (kys. 1972), Tuusu (SS 1951) / Lam (kys. 1972; samoin prof. Veikko Ruoppilan suullisen tiedon mukaan), KosHi (kys. 1972) / Puk (SS 1956), Myr (MA 1967—68) / LapJ (SS 1961), Vla (SS 1950, Lindén, KHMÄH II s. 72), Kymi (SS 1903, 1935, 1948), Vehk (SS 1950, MA 1969—70);

— Etelä-Pohjanmaan murteet: Väh (SS 1956; MA 1968), YHär (MA 1967—68), Töy (MA 1967—69);

— keski- ja pohjoispohjalaiset murteet: Loht (SS 1950), Him (SS 1950; MA 1967—70; kys. 1972), Käl (SS 1958), Kannus (SS 1901, 1950), Sie (kys. 1972), PyhJ (kys. 1972), Kärs (SS 1932, 1951; MA 1972), Pyhän (kys. 1972) / Pat (kys. 1972);

— savolaismurteet: KorJ (kys. 1972), Vim (SS 1950) / KanK (MA 1967—68), Ään (SS 1950) / Kart (SS 1933, 1950; MA 1967—68);

— kaakkoismurteet: VirL (SS 1940), Jää (SS 1950; o.mp. 1969—70), Antr (SS 1950), Joh (SS 1935).

Küpsä : *küpsän* : *küpsä* -taivutus on siis ominainen etenkin lounaisille siirtymämurteille, osittain myös lounaismurteille, joskin niissä yleisin tyyppi on kokonaan toinen: *küps(e)* : *küps(e)(n)* : *küps(et)(tä)*. Muualla tyyppin esiintyminen on hajallisempaa; tietoja on hämäläismurteista, Etelä- ja Keski-Pohjanmaalta sekä vähin myös savolais- ja kaakkoismurteista. Kannattaa kuitenkin panna merkille keskipohjalainen yhtenäinen Lohtajan—Himangan—Kälviän—Kannuksen—Sievin alue, samoin kuin kielialueen eteläreunalle sijoittuva pitäjän parin levyinen vyöhyke, joka ulottuu Nurmijärven—Tuusulan seuduilta Länsi-Kannakselle asti. Jääsken, Antrean ja Johanneksen liittyminen aivan läntis-tyyppisen murre-edustuksen piiriin saattaa tuntua oudoksuttavalta. Nämä tiedot saavat kuitenkin lisätukea muista *küpsä*-paradigman muotoja sisältävistä taivutustyypeistä.

B. *küpsä* : *küpsä* ~ *küstä*

Tietoja on kaikkiaan 79 pitäjästä:

— lounaiset siirtymämurteet: MerK (SS 1950; MA 1967—68, *küstä*-muoto harvinainen) / Somero (SS 1958);

— hämäläismurteet: HonJ (kys. 1972), KanP (SS 1924, 1938, 1950, 1951), Park (SS 1961; kys. 1972), Ika (SS 1900—03, 1950), HKyr (SS 1934, 1950), Mou (SS 1900—01, 1926, 1931, 1965), Suoni (SS 1950), Tyrvää (SS 1951, 1954, 1960; kys. 1972), Virr (MA 1969—70; kys. 1972) / Urj (SS 1933), Kojj (SS 1950), Hat (SS 1932), Lempä (SS 1908, 1950, 1966), Sääk (SS 1950, 1952, 1963, 1964; kys. 1972), Hauh (kys. 1972), Luo (SS 1950, 1964), Erä (SS 1950; kys. 1972), Tei (MA 1969—70; kys. 1972), Juup (MA 1969—70), Ruov (SS 1950, 1952, 1959, 1965) / Hum (SS 1950), Lop (kys. 1972), Haus (SS 1913, 1928—29; MA 1967—68), Hyv (SS 1950, maist. Juhani Parosen tieto) / Pad (SS 1960; kys. 1972), Nas (SS 1926, 1940; Lindén, KHMÄH II s. 72) / Sip (Rytkönen, Sippulan murt. s. 43; Lindén, mp.; kys. 1972);

— Etelä-Pohjanmaan murteet: Isoj (SS 1911), Jal (SS 1938, 1958; kand. Antti Välimäen tieto, 1973), Avus (SS 1950, 1952), Kuort (SS 1950), Nmo (SS 1936—47), Ilma (SS 1940, 1950, 1957, 1967), Kuri (SS 1902—04, 1965; MA 1970), Teu (SS 1947), Laih (SS 1921, 1938, 1950), Isok (SS 1950, 1951, 1952), Lapu (SS 1950, 1957; kys. 1972);

— keski- ja pohjoispohjalaiset murteet: Vet (kys. 1972), Hals (MA 1969—70, *küstä*-muoto ollut ennen käytössä), Les (Wichmann, Suomi III: 6 s. 21; kys. 1972; kyselyyn vastanneella Arvo Tuikalla enää vain *küpsä*), Toho (kys. 1972), Rei (MA 1967—68), Niv (SS 1930—35, 1950), KalJ (SS 1938, 1950; MA 1969—70), HaaV (SS 1935, 1961; MA 1969—70, *küstä*-muoto harvinainen; kys. 1972), Pul (kys. 1972) / Rants (SS, ei vuosilukua), OulJ (SS 1941; toht. Matti Pääkkösen tieto, 1958);

— savolaismurteet: Lappa (SS 1951, 1966; MA 1969—71, *küstä*-muoto vain vanhoilla; kys. 1972), Äht (SS 1934, 1950) / Piht (SS 1970; MA 1970—71), Viit (SS 1950, 1958; SKVR IX₄: 438, 1890), SaaJ (SS 1904; MA 1967—68), Sum (MA 1967—68) / Kiur (kys. 1972), Vie (kys. 1972), Kei (kys. 1972), PieV (SS 1938, 1950), VarJ (kys. 1972), Vesa (kys. 1972), RauL (kys. 1972), SuonJ (SS 1964; kys. 1972), Lep (Nyyssönen, Leppävuiran murt. s. 100; SS 1958), VehS (kys. 1972), TuuN (SS 1950) / Juuk (SS 1956; kys. 1972) / Petä (kys. 1972), Toi (prof. Terho Itkosen tieto, 1973);

— kaakkoismurteet: SuomN (SS 1945; kys. 1972) / Vahv (SS 1938), Viip (SS 1950), Äyr (SS 1959), Muol (SS 1951), Koiv (SS 1938, 1941, 1958, 1963; MA 1967—68), Kuol (SS 1931; kys. 1972) / Tyrö (SS 1945).

Sekaparadigmainen *küpsä* : *küpsä* ~ *küstä* -taivutustyyppi liittyy lähes kaikkialla saumattomasti puhtaaseen *küpsä* : *küpsä* -tyyppiin. Sen aluetta ovat etelä- ja perihämäläiset murteet, Ylä-Satakunta ja Etelä-Pohjanmaa sekä Keski-Pohjanmaan Ylämaan murteet; taivutustyyppi tosin on erityisesti keskipohjalaisissa murteissa parhaillaan väistymässä *küpsä* : *küpsä* -tyypin tieltä. Keskipohjalaisista murteista *küpsä* : *küpsä* ~ *küstä* -tyypin alue jatkuu Keski-Suomen savolaismurteisiin ja Sydän-Savoön Rautalammin—Suonenjoen—

Leppävirran—Tuusniemen—Juuan seuduille saakka. Myös jo puheena olleeseen kaakkoismurteeseen *küpsä : küpsä* -taivutustyyppin alueeseen (Jääski—Antrea, Johannes) liittyy sitä täydentäen *küpsä : küpsä ~ küstä* -tyypin alue, joka käsittää suuren osan Länsi-Kannasta (Vahviala, Viipurin pit., Koivisto, Kuolemajärvi, Muolaa, Äyräpää). Näin siis laaja ja yhtenäinen osa kaakkoismurteita on läntisen *küpsä : küpsä (~ küstä)* -taivutuksen kannalla. Kiintoisaa kyllä myös Inkerin Tyrö on samalla kannalla; tämä saattaisi osaltaan viitata *küpsä*-paradigmaan kuuluvien muotojen iäkkyyteen äyrämöis-murteiden alueella.

C. *küpsä : küstä*

Tietoja on kaikkiaan 39 pitäjstä:

— lounaiset siirtymämurteet: Siikai (SS 1935, 1950), Pom (SS 1968) / Vam (SS 1938, 1950; kys. 1972);

— hämäläismurteet: Lavi (SS 1938, 1945, 1962; kys. 1972), Vilj (SS 1939, 1941, 1950, 1957; kys. 1972) / Aka—Kyl (Kannisto, ÄTUKA s. 69), VesL (kys. 1972), Kalv (SS 1934), Mes (kys. 1972), Kuru (SS 1962), Tuul (Tyrni, Tuuloksen murt. s. 171) / Anj (kys. 1972);

— Etelä-Pohjanmaan murteet: KauJ (kys. 1972);

— keski- ja pohjois-pohjalaiset murteet: Kaus (SS 1950, 1963), AVie (kys. 1972), YVie (SS 1939, 1950, 1952), Piip (kys. 1972), Kest (SS 1951, 1955) / Lim (kys. 1972), OulS (SS 1935), Ii (SS 1971; kys. 1972);

— peräpohjalaismurteet: Simo (OY 1968);

— savolaismurteet: Evi (SS 1950; kys. 1972), AJär (SS 1964; kys. 1972), Soi (kys. 1972), Keu (SS 1962) / Kin (OY 1968), Pyl (SS 1954), Kars (SS 1950, 1964; kys. 1972), Lau (SS 1950; prof. Terho Itkosen tieto, 1973) / Iis (SS 1935), LapL (MA 1969—70), Kuop (SS 1962), Tervo (kys. 1972), Konn (SS 1956) / RauV (kys. 1972) / Muura (kys. 1972), KorL (prof. Terho Itkosen tieto, 1973);

— kaakkoismurteet: Yläm (SS 1956).

Havaitaan, että paria poikkeusta lukuun ottamatta (Ii, Simo) *küpsä : küstä* -taivutustyyppin alue on aivan sama kuin *küpsä : küpsä ~ küstä* -tyypin. Näyttääkin siltä, että tiedot, joiden mukaan murteessa vallitsisi taivutus *küpsä : küstä* ovat osittain puutteelliset. Varmaan myös näissä tapauksissa todellinen taivutussuhde on juuri *küpsä : küpsä ~ küstä*. Nähtävästi myös partitiivi *küpsä* on alkanut saada jalansijaa murteessa viimeistään siinä vaiheessa, jolloin *küpsä*-paradigman muut muodot ovat kokonaan syrjäyttäneet *küpsi*-paradigman muodot (paitsi partitiivia *küstä*). Jäljelle jää pari kysymystä: näkyykö tämä *küpsä*-partitiivin ja *küpsä*-paradigman muiden muotojen eriaikainen yleistyminen missään muissa tämän paradigman taivutussuhteissa, ja miksi *küpsi*-paradigman muut muodot ja partitiivi *küstä* eivät katoa murteesta samanaikaisesti?

D. *küpsä* ~ *küpsi* : *küpsä* ~ *küstä*

Tietoja on kaikkiaan 31 pitäjstä:

— hämäläismurteet: KanA (SS 1925, 1950, 1960; MA 1967—69), Oriv (SS 1902, 1938, 1969; kys. 1972) / Hol (SS 1938, 1940, 1950; 1951; Lindén, KHMÄH II s. 72), Orim (SS 1950, 1964; Silfvenius, Orimattilan kansankiel. s. 51) / Mänts (kys. 1972, *küpsi*-paradigman muotoja vain vanhoilla);

— keski- ja pohjoispohjalaiset murteet: Saloi (kys. 1972; maist. Maija Länsimäen tieto, 1973) / Hai (kys. 1972, *küpsi*-paradigman muodot harvinaisia), Muh (SS 1950, 1951), Vaala Sär (kys. 1972; samoin toht. Alpo Räisäsen tiedon mukaan), Pud (MA 1969—70; kys. 1972, *küpsi*-paradigman muodot harvinaisia, vain vanhimmilla murteenpuhujilla), YIi (MA 1968—69), Kui (MA 1968);

— savolaismurteet: Pihl (kys. 1972) / Kong (SS 1930—34, 1932) / Han (SS 1955, 1960; kys. 1972), Jäp (SS 1947, 1969), Kaav (SS 1907, 1931) / Nmes (SS 1938, 1954), PieJ (SS 1950, 1964; MA 1969—71), Kont (SS 1933, 1951; MA 1969—70) / Jyv (SS 1961; kys. 1972; prof. Terho Itkosen tieto, 1959, 1973) / KanN (SS 1925—27, 1950, 1951), Antt (kys. 1972), Puu (kys. 1972) / VuoJ (toht. Alpo Räisäsen tieto, ks. myös KMÄH I s. 89), Pos (kys. 1972; toht. Alpo Räisäsen tieto);

— kaakkoismurteet: Luu (SS 1900—06, 1951), Lappe (SS 1937, 1950), Kir (SS 1932, 1950; maist. Eila Hämäläisen tieto), VuoR (SS 1950, 1951), Tyt (SS 1933).

Küpsä ~ *küpsi* : *küpsä* ~ *küstä* -taivutuksesta on tietoja usealta murrealueelta. Tiedot sijoittuvat kuitenkin edellä käsitellyn *küpsä* : *küstä* (~ *küpsä*) -tyypin kupeeseen. Tämä on selvästi nähtävissä esim. kaakkoishämäläisissä murteissa, Sydän-Savon eteläosissa, itäisissä savolaismurteissa sekä Pohjois-Pohjanmaalla. Myös Etelä-Savosta on jo muutama tieto (Kangasniemi, Anttola, Puumala), samoin Kainuusta (Vuolijoki, Posio). Jo puheena olleeseen länsikannakselaiseen *küpsä*-paradigmaisten muotojen alueeseen liittyvät nyt Kirvu ja Vuoksenranta; samalla kannalla ovat myös Lappee, Luumäki ja Tytärsaari. Ilmeisesti myös Joutseno ja Sodankylä, joista kirjatut tiedot viittaavat lähinnä taivutussuhteeseen *küpsä* ~ *küpsi* : *küpsä* (resp. *küpsää*), kuuluvat *küpsä* ~ *küpsi* : *küpsä* ~ *küstä* -taivutustyyppin piiriin.

Muutamissa kohdin *küpsä* ~ *küpsi* : *küpsä* ~ *küstä* -tyyppinen taivutus näyttää jäävän *küpsä* : *küstä* (~ *küpsä*) -alueen sisään (Kangasala, Orivesi³; Pihlajavesi, Konginkangas; Saloinen). Säilyneet *küpsi*-paradigman muodot

³ Ilmeisesti myös Pälkäne, josta tosin on vain *küpsi* : *küstä* -taivutukseen viittaavia tietoja, lienee luettava lähinnä tähän ryhmään. Ainoat *küpsi* ~ *küpsä* -paradigmoja koskevat tiedot Pälkäneen murteesta ovat: [Ruis oli leikattavaa] *sillan kun se oli küstä että olki valkenä kans* (Lyyli Kokkonen, SS 1931, 1939); *Siin on sun kypses ja uutes, sano Suikka ämmäänsä* (E. Mikkola, SS, ei vuosilukua).

edustavat näissä tapauksissa hämäläis-pohjalaisten sekä keskisuomalaisten murteiden yleisedustuksesta poikkeavaa, astetta vanhempaa vaihtelutilannetta, jossa *küpsä*-paradigman muodot eivät ole päässeet täysin yksinomaisiksi murteessa. *Küpsi*-paradigmaan kuuluvien muotojen asema ei kuitenkaan näytä kovinkaan vahvalta nykyisellä *küpsä* ~ *küpsi* : *küpsä* ~ *küstä* -tyypin alueella. Tähän viittaavat useista pitäjistä peräisin olevat tiedot, joiden mukaan *küpsi*-paradigman muodot ovat harvinaisia ja kuuluvat lähinnä vain vanhimpien murteenpuhujien kieleen.

E. *küpsä* ~ *küpsi* : *küstä*

Tietoja on kaikkiaan 21 pitäjistä:

- lounaiset siirtymämurteet: Viht (SS 1950, 1953; MA 1968—71; toht. Pekka Lehtimäen tieto, 1962; Virtaranta, Suomen kansa muistelee s. 33);
- hämäläismurteet: KuhL (SS 1905; prof. Terho Itkosen tieto, 1972, 1973) / Asi (SS 1950; Lindén, KHMÄH II s. 72), Heino (SS 1950, 1952; kys. 1972; Lindén, mp.) / Iit — Jaal (SS 1924—30; Lindén, mp.);
- pohjoispohjalaiset murteet: Paav (SS 1950), Ranu (toht. Alpo Räisäsen tieto, 1969, ks. myös KMÄH I s. 89);
- peräpohjalaismurteet: Kemi (SS 1941; MA 1968—70);
- savolaismurteet: KosP (SS 1950, 1951; prof. Terho Itkosen tieto, 1973), Hart (kys. 1972) / Juv (SS 1936—38; Tarkiainen, Äänneopillinen tutkimus Juvan murteesta s. 95) / RanS (SS 1954, 1961), HeiV (SS 1925; SKNA 1173, 1961, litteroinut prof. Terho Itkonen), Nil (SS 1938, 1937—40, 1962) / Vaala (toht. Alpo Räisäsen tieto, ks. myös KMÄH I s. 89), Puo (SS, ei vuosilukua, leht. Lauri Lounelan tieto, 1933; toht. Alpo Räisäsen tieto sekä KMÄH I s. 89), Kuusa (SS 1916; OY 1968; toht. Alpo Räisäsen tieto sekä KMÄH I s. 89);
- kaakkoismurteet: HeiJ (SS 1932, 1958), Kive (SS 1950) / ValS (SS 1924).

Küpsä ~ *küpsi* : *küstä* -taivutustyyppin aluetta ovat etenkin kaakkoishämäläiset murteet (Asikkala, Heinola, Iitti, Jaala), Pohjois-Pohjanmaa (Paavola, Ranua) sekä Kainuun läntisimmät pitäjät (Vaala, Puolanka sekä pohjoisessa Kuusamo). Näiltä osin tiedot noudattelevat edellä käsitellyn *küpsä* ~ *küpsi* : *küpsä* ~ *küstä* -tyypin alueita. Kaakkoishämäläisten murteiden osalta kannattaa kuitenkin huomata, että taivutustyyppien alueet eivät limity vaan *küpsä* ~ *küpsi* : *küstä* -taivutus on ominainen erityisesti alueen pohjoisille pitäjille, *küpsä* ~ *küpsi* : *küpsä* ~ *küstä* -taivutustyyppi sitä vastoin eteläisemmille pitäjille (Hollola, Orimattila, Mäntsälä). On vaikea ratkaista, onko tässä tapauksessa kyse muistiinpanojen puutteellisuudesta (ts. viittaisivatko tiedot kaikissa tapauksissa *küpsä* ~ *küpsi* : *küpsä* ~ *küstä* -tyyppiin) vai edustaako *küpsä* ~ *küpsi* : *küstä* -taivutustyyppi *küpsä*-paradigman ekspansiossa astetta uudempaa vaihetta kuin *küpsä* ~ *küpsi* : *küpsä* ~ *küstä*. Sama ongelma tulee vastaan tar-

kasteltaessa *küpsä* ~ *küpsi* : *küstä* -tyypin levikkiä savolais- ja kaakkoismurteissa. Kummallakaan taholla *küpsä* ~ *küpsi* : *küstä* -tyyppinen taivutus ei nimittäin sijoitu *küpsä* ~ *küpsi* : *küpsä* ~ *küstä* -taivutustyyppin alueen sisään vaan paremminkin sen jatkoksi.

Ongelma on periaatteessa sama kuin edellä *küpsä* : *küstä* -taivutustyyppin yhteydessä esitetty: kotiutuvatko partitiivi *küpsä* ja muut *küpsä*-vartaloiset muodot murteeseen saman- vai eriaikaisesti? *Küpsä* : *küpsä* ~ *küstä* ja *küpsä* : *küstä* -taivutustyyppien tarkastelu viittasi siihen, että *küpsä*-paradigman muut muodot ainakin vakiintuvat huomattavasti nopeammin kuin partitiivi *küpsä*. Nyt *küpsä* ~ *küpsi* : *küpsä* ~ *küstä* ja *küpsä* ~ *küpsi* : *küstä* -taivutustyyppien levikkien vertailu puolestaan tuntuisi osoittavan, että myös *küpsä*-paradigman ekspansion äärialueilla yks. partitiivi *küpsä* yleistyy jonkin verran hitaammin kuin muut *küpsä*-paradigman muodot. Näin siis todellisena ekspansion kärkenä voisi pitää tilannetta, jossa *küpsä*-paradigman muut muodot paitsi yks. partitiivia ovat tunkeutumassa aiemman *küpsi*-paradigman alueelle. *Küpsä* ~ *küpsi* : *küstä* -taivutustyyppin alue ei missään ole pitäjän parin levyistä vyöhykettä suurempi, mutta tietojen sijoittuminen ennen kaikkea *küpsä* ~ *küpsi* : *küpsä* ~ *küstä* ja *küpsi* : *küpsen* : *küstä* -taivutustyyppien väliin tukee äskeistä oletusta. Ainakaan kaikki *küpsä* ~ *küpsi* : *küstä* -tyypin esiintymät siis tuskin perustuvat tietojen puutteellisuuteen.

Küpsä-paradigman ekspansioon liittyy vielä etenkin savolais- mutta osin myös kaakkois- ja pohjoispohjalaisten murteiden osalta seikka, joka ei ilmene ohessa käytetyistä taivutustyyppikaavioista. Näistä murteista on nimittäin yllättävän paljon tietoja, joiden mukaan paitsi yks. partitiivia *küstä* myös yks. nominatiivi *küps(i)* olisi säilynyt muita *küpsi*-paradigman muotoja paremmin. Kaavamaisenaan kyseeseen tulevat taivutustyyppit *küps(i)* : *küpsän* ja *küps(i)* ~ *küpsä* : *küpsän*. Edellistyyppisestä taivutuksesta on tietoja Koskenpäältä, Heinävedeltä, Jäppilästä, Kontiolahdelta ja Valkeasaaresta. Jälkimmäiseen taivutustyyppiin viittaavia tietoja on vielä enemmän, kaikkiaan seuraavista 18 pitäjistä: Hartola; Anttola, Kangasniemi; Hankasalmi, Rantasalmi, Kaavi, Nilsii; Konginkangas; Pihlajavesi; Posio; Kirvu, Vuoksenranta, Kivennapa, Tytärsaari; Hailuoto, Paavola, Muhos, Pudasjärvi. Tässäkään tapauksessa kyseessä tuskin voi olla sattuma. Pikemminkin tiedot on tulkittava niin, että *küpsi*-paradigman muodoista parhaiten pitävät puolensa yks. nominatiivi ja partitiivi, joskaan yks. nominatiivin *küps(i)* erikoisasema ei yleensä näytä säilyvän pitkään.

Küpsä-paradigman kokonaisedustuksen kannalta odottamatonta on Vihdistä kirjattujen *küpsi*-tyyppisten muotojen runsaus. Tietojen luotettavuutta ei ole syytä epäillä, koska ne perustuvat useiden tutkijain yhdensuuntaisiin havaintoihin. Kyseessä on tärkeä *küpsi*-paradigman säilymätapaus nykyisen *küpsä* : *küpsän* : *küpsä* -taivutustyyppin alueella.

F. *küpsi* : *küpsen* : *küstä*⁴

Tietoja on kaikkiaan 59 pitäjstä:

- Etelä-Pohjanmaan murteet: Lapväärtti (SS 1950);
- pohjoispohjalaiset murteet: Viha (SS 1940, 1950), YKii (kys. 1972), Uta (SS 1930);
- peräpohjalaismurteet: Karunki (kys. 1972), YTor (kys. 1972), Pello (kys. 1972), Kol (o.mp.), Muon (SS 1929), Täräntö (SS 1939; o.mp.) / Rov (SS 1936, 1937, 1941, 1964, 1965), Kitt (SS 1931, 1961—62) / KemJ (SS 1960, MA 1967—69), Sall (SS 1932);
- savolaismurteet: Kuhmoi (prof. Terho Itkosen tieto, 1973), Jäms (SS 1905 [1916], 1946, 1962), Luh (prof. Terho Itkosen tieto, 1973), Lei (prof. Terho Itkosen tieto, 1973), Sys (SS 1950, 1964), PerM (kys. 1972) / Hir (SS 1966; MA 1969—70), MänH (SS 1932, 1963; kys. 1972), Mik (maist. Aila Mielikäisen tieto, 1973) / HauV (SS 1950) / Lip (SS 1938, 1951), Joe (SS 1903), Eno (SS 1900—01), Ilo (SS 1902; MA 1968—71), Kiih (SS 1934—37, 1961), Tohm (SS 1903, 1942), Kite (SS 1950, 1965, 1968; MA 1967—68), PäIJ (SS 1914), KorS (SS 1933, 1955) / Kaj (SS 1933, 1946), Sot (SS 1941, 1945, 1965), Kuhmo (SS 1938), Pal (SS 1938), RisJ (SS 1932, 1950, 1951), Hyr (kys. 1972), SuoS (SS 1936; kys. 1972), TaiK (toht. Alpo Räisäsen tieto); koko Kainuun osalta lisäksi toht. Alpo Räisäsen mp:t sekä KMÄH I s. 89 / Ver (SS 1930, 1957);
- kaakkoismurteet: SavT (kys. 1972), Lemi (SS 1932—34; MA 1971), Taip (SS 1932, 1961, 1962) / Uuk (SS 1950; MA 1969—70; kys. 1972), Harl (SS 1950; kys. 1972) / Pari (SS 1952, 1954), LumV (kys. 1972), Kurk (SS 1936, 1950), Hii (SS 1950, 1955), Kauk (kys. 1972), Rái (SS 1961, 1962, 1963), Sak (SS 1932, 1950, 1962), Rautu (SS 1936, 1952, 1954; kys. 1972), ValJ (SS 1932; kys. 1972), KanJ (SS 1938, 1961, 1965, 1966), UusVI (SS 1907, 1944, 1950, 1955; MA 1969—70) / Tuut (SS 1943), Ven (SS 1943, 1944).

Küpsi : *küpsen* : *küstä* -taivutustyyppi on ominainen lähinnä itäisimmille ja pohjoisimmille suomen murteille. Sen alue käsittää toisaalta Peräpohjolan ja Kainuun (jokunen tieto on myös Pohjois-Pohjanmaalta), toisaalta itäisten savolaismurteiden eteläosan Liperin—Enon—Ilomantsin seuduilta lähtien. Itäisistä savolaismurteista alue jatkuu Luoteis-Laatokan murteisiin ja niistä Kannaksen itäosaa pitkin Etelä-Kannakselle Kanneljärven ja Vpl. Uudenkirkon seuduille asti. Kolmas, repaleisempi alue tavataan Päijät-Hämeessä ja Etelä-Savossa. Aiemmin tämäkin alue on ilmeisesti ollut laajempi ja käsittänyt yhtenäisenä paitsi Päijät-Hämettä ja Etelä-Savoa myös Sydän-Savon eteläosan

⁴ Paitsi *küpsi* : *küpsen* -tyypistä on joitakin tietoja myös *i*-vartaloisesta *küpsi* : *küpsin* -taivutuksesta. Vaikka esiintymät hajoavatkin eri murrealueille, ne yleensä sijoittuvat *küpsi* : *küpsen* -alueiden liepeille: Pul (kys. 1972), YIi (MA 1968—69), Kitt (SS 1931), Kuhmo (SS 1952), Nil (SS 1937—40), Ker (SS 1962). (Ks. myös karttaa 4.)

ja Lemin—Taipalsaaren seudut. Nyt alue on kuitenkin reunoiltaan ja osin myös keskeltä (Anttola, Puumala, Suomenniemi) murentunut ekspansiivin *küpsä*-paradigman vaikutuksesta. Huomiota herättää Ruokolahden—Säämingin—Kerimäen seuduille jäävä tyhjiö. Kysymys ei ainakaan kokonaan ole tietojen puutteesta vaan siitä, että näissä murteissa *küpsä* ~ *küpsi* -paradigmaisten muotojen sijasta tavataan taivutustyyppi *küpsü* : *küpsün* jne. Tästä tyyppistä on tietoja muualtakin suomen murteista; palaan siihen tuonnempana.

Küpsä : *küpsän* : *küpsä* -taivutustyyppin ekspansiota suomen murteissa on ollut mahdollista seurata kuusivaiheisena tapahtumana:

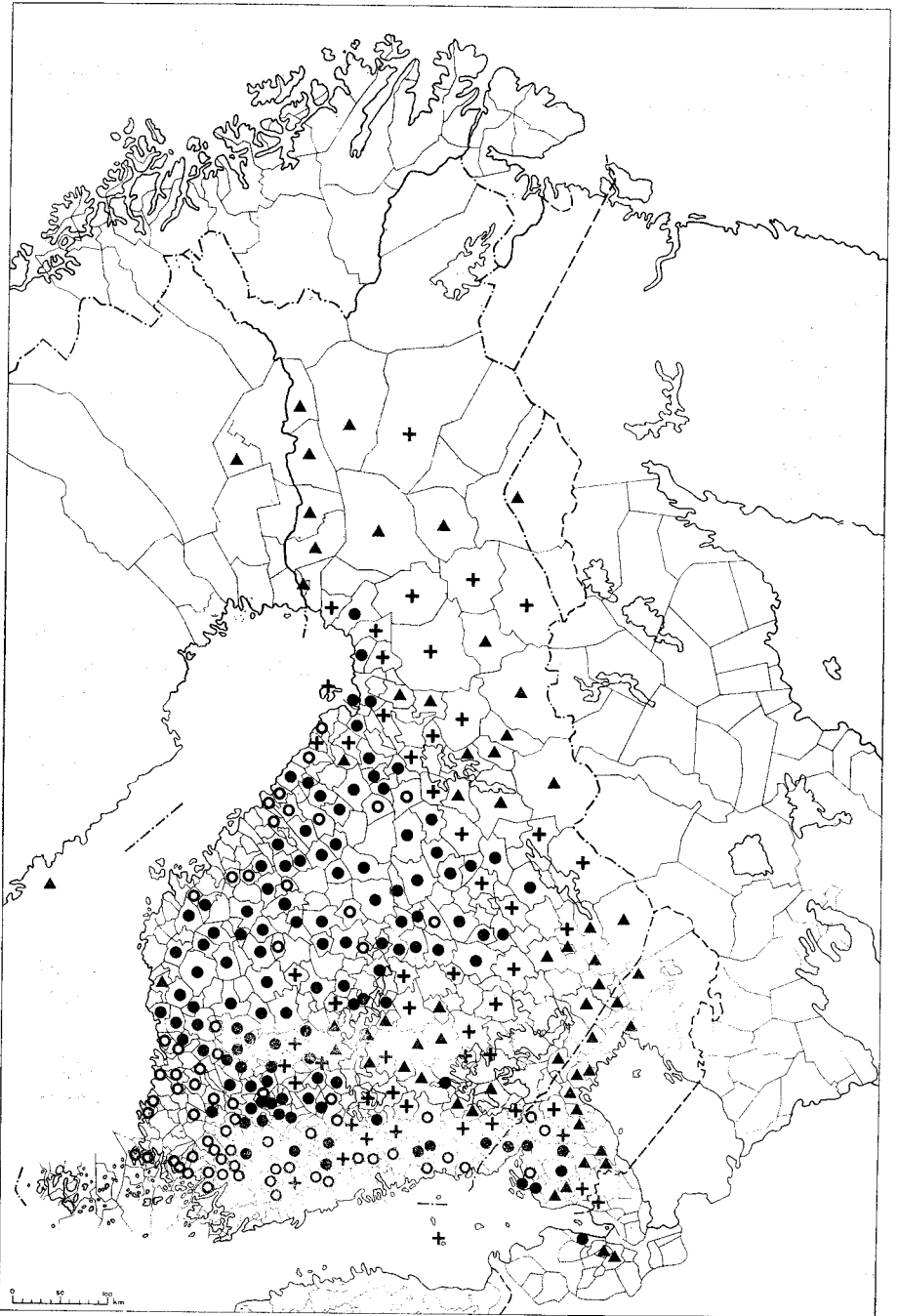
- A. *küpsä* : *küpsä*
- B. *küpsä* : *küpsä* ~ *küstä*
- C. *küpsä* : *küstä*
- D. *küpsä* ~ *küpsi* : *küpsä* ~ *küstä*
- E. *küpsä* ~ *küpsi* : *küstä*
- F. *küpsi* : *küstä*

Murremaantieteellisen tarkastelun perusteella näistä ainakin kaksi taivutustyyppiä, B ja C, ovat yhdistettävissä. Sitä vastoin D- ja E-portaan ero ilmeisesti todellisuudessaakin kuvastaa *küpsä*-paradigman yleistymisessä ilmenevää aste-eroa. Ero on kuitenkin verraten vähäinen; tältä kannalta myös D- ja E-tyyppi voidaan suurtakaan väkivaltaa tekemättä yhdistää. Näin kuusiportainen asteikko supistuu neliportaiseksi. Puhtaiden *küpsä* : *küpsän* : *küpsä* ja *küpsi* : *küpsen* : *küstä* -taivutustyyppien väliin jää kaksi vaihetta: B + C, joka osoittaa, kuinka laajalti *küpsä*-paradigman alueella tavataan *küpsi*-paradigman ainoana reliktinä *küstä*-muotoa, ja D + E, joka puolestaan osoittaa, millä alueilla *küpsä*- ja *küpsi*-paradigman muutkin muodot esiintyvät parhaillaan rinnan. Näiden neljän taivutustyyppin levikki suomen murteissa käy ilmi kartasta 3.

3. *Küpsä*-paradigman ekspansioon liittyy vielä muuan erikoisongelma: miksi *küstä*-muoto on, usein *küpsä*-muodon kanssa vaihdellen, onnistunut niin sitkeästi säilyttämään asemansa sellaisissakin murteissa, jotka muuten ovat yksinomaan *küpsä*-paradigman kannalla.

Vastausta on ilmeisesti etsittävä *küstä*-muodon käyttöyhteyksistä. Ylivoimaisesti useimmissa sellaisissa partitiivitapauksissa, joihin liittyy konteksti, *küstä*-muoto esiintyy predikatiivina tai predikatiiviadverbiaalina. Luonteenomaisia käyttöyhteyksiä ovat esim. seuraavat (esimerkit etupäässä alueilta, jotka muuten ovat *küpsä*-paradigman kannalla):

Pom Küllä *se küstä oli se palvi* (Maija Länsimäki, SS 1968), Vam On tämä leipä *kystä, tämmöstä pruuinia ja oikeeta syötävää* (Martta Saari, kys. 1972), Suoni Kattos joko *pernasoppa on küstä* (Hilja Kuusi, SS 1950), Lavi *Se on kaikki küstä mitä*

Kartta 3

○ *kypsä : küpsä*   ● $\left\{ \begin{array}{l} \textit{kypsä : küpsä} \sim \textit{küstä} \\ \textit{kypsä : küstä} \end{array} \right.$ + $\left\{ \begin{array}{l} \textit{kypsä} \sim \textit{küpsi} : \textit{küpsä} \sim \textit{küstä} \\ \textit{kypsä} \sim \textit{küpsi} : \textit{küstä} \end{array} \right.$ ▲ *küpsi : küstä*

palaneesta jää (Helmi Pitkäniemi, kys. 1972), *Tei Kun ei ollut viä vilja kystä* (Pirkko Kallio, MA 1969—70), *Sääk Ei tää leip o oikeen kystä, siinon raakaa sisässä* (Atte Salmi, kys. 1972), *Oriv Oliskohan makkara jo kystä* (H. Paunula, kys. 1972), *Kuru jokos se leipä on kystä* (Pirkko Markkula, SS 1962), *VesL Jokohan se papuruoka on kystä* (Paavo Tuominen, kys. 1972), *Mes Kyllä se puuro jo kystä o* (Hilma Vuori, kys. 1972), *Lop Tulkai ny jo syämään, soppa on jo kystä* (Toivo Laiho, kys. 1972), *Hol eikos se maksaluola okkan kystä kun ei kelpa* (Katri Virta, SS 1938), *Anj Kun leipä on kystä niin siinon pual särvint* (Eino Metsänikula, kys. 1972), *Kuri ruām pitä olla kystä* (Eino Sydänoja, MA 1970), *KalJ se ov vilja silloj jo kystä* (Raimo Jussila, MA 1969—70), *Toho Joko se keitto kohta on kystä* (Suoma Kivelä, kys. 1972), *Lim Keitto o jo kystä, väki vellille ja ruotti ruuvalle* (Paavo Kytökorpi, kys. 1972), *Jyv Leipä on kystä* (Vilho Kolu, kys. 1972), *Pihl Joka keitetyn paistaa se makean maistaa, se on vissisti kystä* (Lempi Raivio, kys. 1972), *Sum onko se lepä ies kystä* (Raimo Hämäläinen, MA 1967—68), *Tervo Jokkoon tuo naorishuttusj on kystä* (Empo Jääskeläinen, kys. 1972), *Kiur Ee tämä keitto oo vielä kystä, iha uuvvelle maistuu* (Ida Muhos, kys. 1972), *Nil jökkön seon kystä tuo leipä* (Simo Hämäläinen, SS 1938).

Kuten esimerkeistä näkyy, osa tapauksista on sellaisia, että niissä *kystä* voidaan käsittää vain yks. partitiiviksi (esim. lauseet *kyllä se puuro jo kystä o*; *Ei tää leip o oikeen kystä*; *keitto o jo kystä*). Osa lauseista on kuitenkin sellaisia, ettei *kystä*-muotoa tarvitse niissä hahmottaa partitiiviksi (esim. *leipä on kystä*). Onkin selviä viitteitä siitä, että *kystä*-muodon liittyminen alkuperäiseen kieliopilliseen muotoryhmäänsä, yks. partitiiviin, on hämärtnyt. Tätä osoittavat seuraavat esimerkit, jotka ovat jälleen etupäässä *kypsä*-paradigman valta-alueelta:

Lavi Kattos joko nep pernat alkaa olla kystä; *Kattos sinne uuniin kai ne leivät jo on kystä* (Helmi Pitkäniemi, kys. 1972), *VesL [Myöskin äkämästä voitiin sanoa, jos se oli vielä kova] se ei o vielä kystä* (Paavo Tuominen, kys. 1972), *Sääk külä se on hüvin semmonen enempi punanen se müramek kun se on enempi kystä* (Satu Koskimies, SS 1952), *KanA kun ohrajüvä halkes sitten se oli kystä* (Pirkko Kallio, MA 1967—69), *Oriv sittek koetellän hüppösissän koetellän onko se jüvä kystä* (Eila Pelto-Ääri, SS 1969), *[Myös uunillisesta leipiä voitiin arvella, että] jokohan ne olis kystä* (H. Paunula, kys. 1972), *Iit — Jaal se vei aikä ennen ko se pällisnahka ol kystä* (Aino Oksanen, SS 1926—30), *Ilma Kystä palanusehen jääköhön* (A. Ranta, SS 1957), *Rants sitte kun nahka oli kystä se nostettin kuivumäq* (Matti Pajula, SS 1966), *MerJ Meilä pannaan leivät uuniin, sitte kahtotaan onko jo leivät kystä*; *Minä löysin jo tuolta pellon takkaa mansikan ja se oli aivan kystä* (A. Pakkala, SS 1950), *Kars Kyllä nää leivät on kystä läp* (Albert Rautiainen, kys. 1972), *Kei Kyllä se kystä kerkijää emännän hyvän käsissä* (Iida Kervinen, kys. 1972).

Viimeksi mainituissa esimerkeissä *kystä*-muotoa on vaikea pitää yks. partitiivina. Tarjolla onkin kaksi muuta tulkintaa: *kystä* tajutaan joko jonkinlaiseksi adverbiluonteiseksi ilmaukseksi tai yks. nominatiiviksi. Adverbitulkinta sopii

erityisen hyvin sellaisiin lauseisiin, joissa jo kongruenssiseikat **sotivat** muita ratkaisuja vastaan (esim. *Kattos joko nep pernat alkaa olla kystä; — — sitte kahtaan onko jo leivät kystä*). Tämä tulkinta sopii kuitenkin yhtä hyvin myös niihin lauseisiin, joissa *kystä* muodollisesti voitaisiin käsittää yks. partitiiviksi (tai yks. nominatiiviksi). Nähdäkseni tässä on pääsyy *kystä*-muodon sitkeään säilymiseen *küpsä*-paradigman valtaamalla alueilla. Siinä vaiheessa, jolloin *küpsä*-paradigman ekspansio on hämäläis-pohjalaisissa (osin myös savolaisissa) murteissa toteutunut, *kystä*-muoto on pitkälle erikoistuneen käyttönsä vuoksi ilmeisesti ollut siinä määrin muusta *küpsi*-paradigmasta erillään, ettei *küpsi*-sanan taivutusta koskeva muutos ole yltänyt siihen. Periaatteellinen rinnakkaistapaus näyttää olevan konsonanttivartaloisten essiivien *täämä* ja *vuonna* säilyminen alueilla, joissa essiiviin muuten on yleistynyt vokaalivartaloinen taivutus. Tässäkin tapauksessa etääntyminen *tääsi* ja *vuosi* -sanojen paradigmaattisesta taivutuksesta ja kiteytyminen muutamaiin adverbiluonteisiin käyttöyhteyksiin on säilyttänyt vanhemman kannan mukaiset muodot.

Laskuista ei kuitenkaan voi kokonaan jättää toista tulkintamahdollisuutta, *kystä*-muodon tajuamista yks. nominatiiviksi. Tulkinta on hyvin luonteva lausetyypissä *leipä on kystä, jüvä on kystä*, (äkämä) *ei o vielä kystä*. Tämänkin tulkinnan puolesta on esitettävissä myös muita todisteita, nimittäin tapauksia, joissa *kystä* on tullut muun taivutuksen pohjaksi. Esim. KarL *ku leipä on hüvi kystä* (K.-L. Kivilinna, SS 1938), Van *Kyllä tää jo on ihan kystä* (A. Aarni, SS 1950), Nmo *ei s_öv* [keitto] *viälä kystä; voi' jē kuin on* [padassa] *kystä vettä* (Aulis Oja-järvi, SS 1938, 1940), Lapu *Kyllä on hyvää leipää, niin on kystä ja hyvin noussutta* (Jalmari Viitala, kys. 1972), Toho *Jokahisella on aikaa syöjä, mutta eivät kerkijä jähyttää, vaikka ois kuinka kystä ja hyvää* (Suoma Kivelä, kys. 1972), Ii *eikä siitä tulluk kystä* [lehmänlihasta] (Outi Honkasalo, SS 1971). Paitsi yks. partitiivissa *kystä*-pohjaista taivutusta esiintyy myös muissa sijoissa; esim. Tei *kuh herner rupes küpsün nin sitted tiäsi että ne kaurat ja ohrat oli kystä* (Leena Rapola, SS 1963), Mou *kystä* : mon. gen. *küstän* ~ *küstien* : mon. part. *küstiä* (Jussi Pajula, SS 1926), KanA *kystä* : *küstän* ~ *küstien* : *küstiä* (Jussi Pajula, SS 1925; Pajulan tietoihin ei sisälly lause-esimerkkejä, joten ne voivat ainakin osaksi olla teorioitujakin), Rái *omenahautoi ko keiteti ni kahveli kans sit koiteti jot ollitiks ne küsti* (Maija Ollaranta, SS 1963). Muodostuksensa puolesta taivutustyyppi *kystä* : *küstän* : *küstä* rinnastuu etenkin länsimurteissa tavattaviin *sültä* : *süllän* : *sültä* ja (ei) *montä* -tapauksiin. *Kystä* : *küstän* : *küstä* -taivutus ei ole missään yksinomainen eikä muodosta selvärajaista aluetta, joskin (lähes) kaikki esiintymät ovat hämäläis-pohjalaiselta murrealueelta (levikistä ks. karttaa 4).

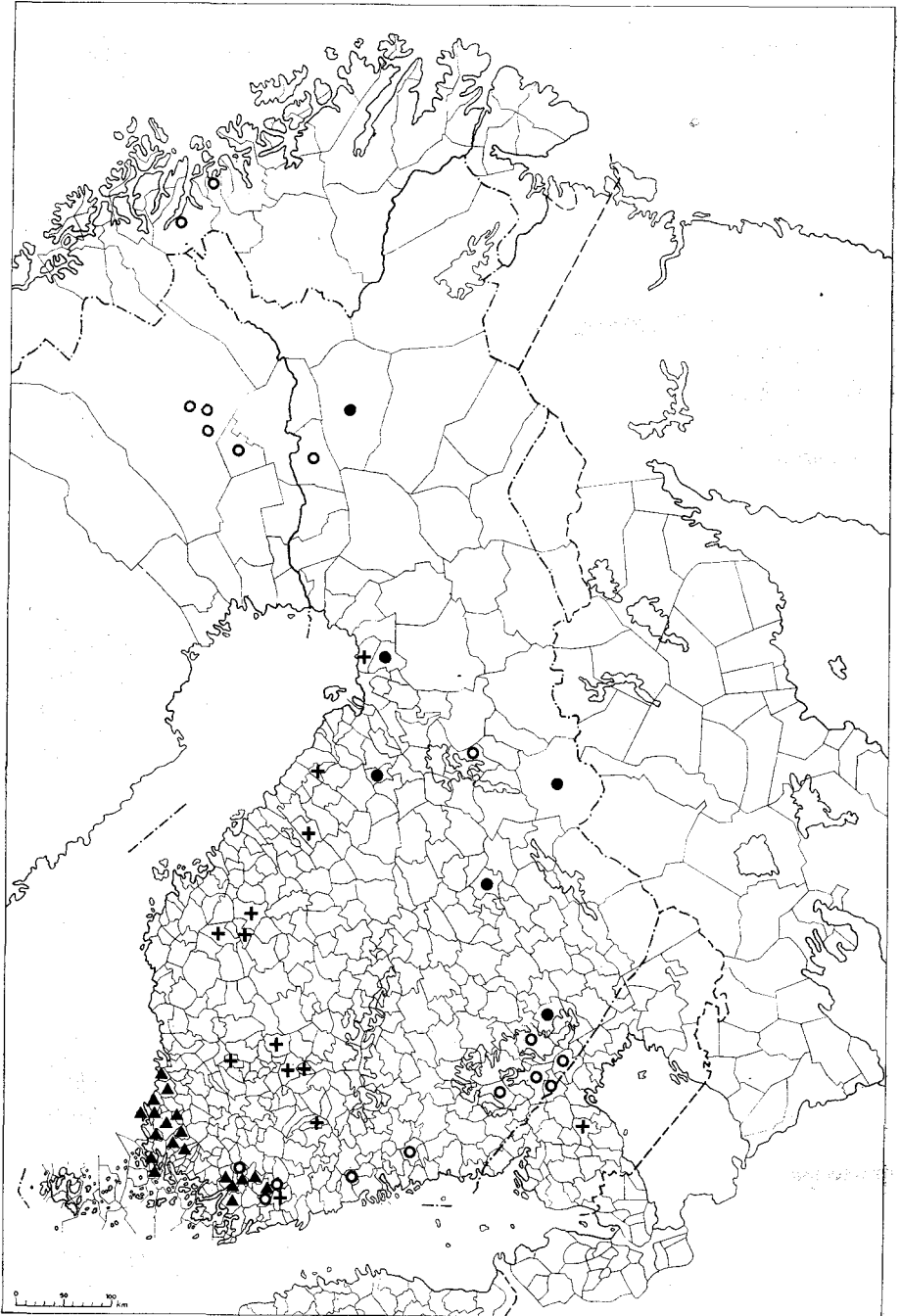
Merkitsekö *kystä*-muodon eristeinen asema joko adverbiluonteisena ilmauksena tai yks. nominatiivina sitten sen säilymistä kokonaan *küpsä*-paradigmaan kuuluvan *küpsä*-partitiivin uhkaamattomissa? Näin ei näytä olevan. *Kystä*-muodon alueelta on esitettävissä runsaasti tapauksia, joissa partitiivi

küpsä esiintyy samanlaisessa kontekstissa kuin *küstä*kin. Seuraavassa vain muutama esimerkki: Tyrvää *Liha on jo kypsää ku vares vaakkuu* (Elsa Pentti, SS 1960), Park *Kyllä tämä keitos oj jo ihan kypsää* (Seppo Valli, kys. 1972), Sääk *se oli olevaännäm pellava küpsä sillan kun ne sülküt tuli välämmiks* (Pirkko Lepistö, SS 1963), *Tei ei toi ohra viälä o üliküpsä* (Pirkko Kallio, MA 1969—70), KosHI *Ruwetaa syömää vaan kyl vissiin toi pernaruoka kypsää jo on* (Helmi Kurkela, kys. 1972), Nmo *leip_õn küpsä* (Aulis Ojajarvi, SS 1947), Toho *Kyllä tämä puuro on jo aivan kypsää* (Suoma Kivelä, kys. 1972), Pyhän *Eikö se keitto ala olla jo kypsää* (Tauno Korpiniemi, kys. 1972), Lappa *Minä kävin kahtomassa ruista, ja seoj jo ihan kypsää* (Eino A. Hyytinen, kys. 1972), Piht *se ol sillo vasta küpsä se kal^aja* (Suvikki Larkas, SS 1970), Kiur *Kyllä tämä leepä on ihan kypsee, ee oo sisästakkää uutta tahrua* (Ida Muhos, kys. 1972). *Küstä*-muodon väistymiseen viittaa lisäksi se seikka, että eri puolilla hämäläis-pohjalais-savolaista *küstä*-aluetta on pitäjjiä, joista on tietoja vain *küpsä* (resp. *küpsä, küpsē*)-muodosta. Vaikka osa näistä tapauksista menisikin puutteellisen tiedonannon tiliin, osa varmaan kuvastelee parhailaan tapahtuvaa *küstä*-muodon väistymistä.⁵

Küstä-muodon väistyminen on periaatteessa jäsennettävissä seuraaviin vaiheisiin. Aluksi kyseessä on taivutusopillisen säännösten kannalta täysin odotuksenmukainen *küpsi*-paradigman muoto. Kun *küstä*-muoto on kuitenkin kiinnittynyt etupäässä vain muutamiin määräyhteyksiin, se on etääntynyt muusta *küpsi*-paradigmasta. Tällöin *küstä*-muotoa ei enää voi pitää niinkään taivutusopillisen säännösten tuotoksena kuin »leksikaalina» kiteymänä. *Küstä*-muodon aseman muuttuminen ilmenee kahdellakin tavalla: toisaalta sen käyttö ulottuu tapauksiin, joissa yks. partitiivi ei olisi mahdollinen, toisaalta *küstä* on säilynyt, vaikka *küpsi*-paradigma on muuten väistynyt *küpsä*-paradigman tieltä.⁶ Kuitenkaan kiteymänluonteisuuskaan ei ole lopullisesti pelastanut *küstä*-muotoa, vaan adverbi *küstä* on saanut rinnalleen käyttöyhteyttä myöten *küpsä*-paradigman yks. partitiivin (tyyppi *ruoka on küpsä*) tai yks. nominatiivin (tyyppi *leipä on küpsä*). Näin tuo leksikaali poikkeus viime kädessä jälleen korvataan muodolla tai muodoilla, jotka ovat taivutusopillisen säännöllisyytensä ja syntaktisen käyttönsä puolesta odotuksenmukaisia. Myös

⁵ Paitsi partitiivin *küpsä* *küstä*-muoto on osin joutunut väistymään myös nominatiivin *küpsä* tieltä. Seuraavassa muutama esimerkki, joissa nominatiivi *küpsä* esiintyy *küstä*-muodolle ominaisessa kontekstissa: NurJ *Kyllä tää leipä on ainaki kypsä* (Saima Lahtela, kys. 1972), Jämi *Minä panin lampaanreilen uuniin pellille kypsyyn. Katto joko soon kypsä!* (Tyynne Leskinen, kys. 1972), AJär *Sitte se leipä vasta on kypsä kus seon paistettu ihan punaseks.* (Aino Hanhisalo, kys. 1972), Lappa *Minä koitin yhtä [leipää], muttei se olluw vielä kypsä* (Eino A. Hyytinen, kys. 1972), Kemi *mie ej jaksanu öttä että se olis olluk küpsä [lohi] mie maistor räkana* (Outi Karanko, MA 1968—70). Näin *küstä*-muodon väistyminen merkitsee itse asiassa myös lauseopilliselta kannalta hämartyneen tilanteen selkiämistä.

⁶ Tässä valossa taivutussuhteissa *küpsä* : *küpsä* ~ *küstä* ja *küpsä* : *küstä* ei ole niinkään kyse sekaparadigmasta vaan tilanteesta, jossa jokin (tai jotkin) *küpsä*-paradigman muodoista korvataan määräyhteyksissä adverbilla *küstä*. Käytännön syistä esityksessä on kauttaaltaan puhuttu tässäkin tapauksessa sekaparadigmasta.

Kartta 4

○ *kypsü : küpsin*   ● *küpsi : küpsin*   + *küstä : küstän*   ▲ *küps(e) : küpse(n) : küpset(tä)*

aiemmin paralleleina mainittujen konsonantivartaloisten essiivien *täynnä* ja *vuonna* kehityksessä on havaittavissa sama vaiheittaisuus: lopulta nekin näyttävät murteittain väistyvän säännöllisten *täitenä*, *vuotena* -muotojen tieltä.

4. Tarkasteltaessa *küpsä*- ja *küpsi*-paradigmoihin kuuluvien muotojen levikkiä suomen murteissa huomiota herätti tietojen niukkuus toisaalta lounaismurteiden, toisaalta Ruokolahden—Säämingin seudun murteiden osalta. Kummassakaan tapauksessa syynä ei ole tietojen täydellinen puuttuminen vaan puheena olleiden taivutustyyppien harvinaisuus näillä murrealueilla. Ennen lopullista tiivistelmää onkin otettava puheeksi lounaismurteiden *küps(e) : küpse(n) : küpset(tä)* -tyyppi sekä eri puolilla suomen murteita esiintyvä taivutustyyppi *küpsü : küpsün : küpsüä*.

G. *küps(e) : küpse(n) : küpset(tä)* : mon. part. *küps(ei)(jä)*

Tietoja on kaikkialta lounaismurteista sekä lounaismurteiden naapuristosta Sammatista. Esim. Luv *kypse : kypse(n) : kypsett(ä)* : mon. part. *kypsei* (Valva Saarnivaara, SS 1935), Kalan *Kyll se vellling jo kypsett oo*; *Manskaise ruppeva olema kypsei* (Eero Heilä, kys. 1972), KarTi *Koetas joko ne peruna ova kypsei* (Martta Arvela, kys. 1972), PyhR *küps(e) : küpse(n) : küpset(t[ä])* (Saini Laurikkala, SS 1927), Myn *küps(e) : küpse(n) : küpset* (E. A. Saarimaa, SS 1908), TaiS *Joko puur on kypsettä* (Jalmari Saario, SS 1925), Rym *Mahtak se viäl kypsettäkkä ol* (Alli Koisaari, kys. 1972), Kiika *Kyl tää puuro on jo oiken kypset*; *Tual ojanpenkkal on kypsei mansikoi* (Helmi Laiho, kys. 1972), Sam *Kyl tää kummink on kypse*; *Kyl mar leivät oj jo kypseet* [NB!]; *Kyl tää puuro onkij jo kypset* (Paavo Lietzén, kys. 1972). Tyypistä on lisäksi tietoja Eurajoelta (SS 1950, 1951), Hinnerjoelta (SS 1961, 1966—67), Raumalta (SS 1961), Pyhästämaasta (SS 1932), Laitilasta (SS 1950), Nousiaisista (SS 1950), Velkuasta (TY 91 s. 33), Halikosta (SS 1925), Perniöstä (SS 1927), Uskelasta (TY 88 s. 14) sekä Perttelistä (SS 1950). (Levikistä ks. karttaa 4.)

Paitsi *küps(e) : küpse(n) : küpset(tä)* -tyyppiä lounaismurteissa tavataan myös *küps(ä) : küpsä(n) : küpsä* -taivutusta. Taivutustyyppien keskinäisen suhteen kannalta on kiintoisa Kaarlo Aitamäen tieto, jonka mukaan *e*:llinen (*küps[e]* jne.) taivutustyyppi oli Perttelin murteessa hänen nuoruusajanaan vanhimpien käyttämä. Saini Laurikkala on puolestaan maininnut, että Pyhärannan murteessa *e*:llinen taivutustyyppi on *ä*:llistä yleisempi. Ilmeisesti taivutus *küps(e) : küpse(n) : küpset(tä)* on lounaismurteiden vanhaa valtatyyppiä, joskin myös *küps(ä) : küpsä(n) : küpsä* -taivutuksesta on etenkin Turun seuduilta niin runsaasti tietoja, että senkin on katsottava vanhastaan kuuluneen ainakin osaan lounaismurteita. *e*:llisen *küps(e) : küpse(n) : küpset(tä)* -tyypin selittäminen ei sinänsä tuota vaikeuksia. Kyseessä on mukautuminen vokaalivartaloltaan alkuaan 3-tavuisten **-ek* ja **-eh* -loppuisten sanojen taivutukseen. Tämä on käy-

nyt päinsä sen jälkeen kun jälkitavujen pitkät vokaalit ovat lounaismurteissa lyhenneet; siirtymän ovat välittäneet *küpsi*-paradigman e:lliset (*küps*-vartaloiset) muodot sekä *-ek- ja *-eh-nominien sekundaaristi lyhyt-e:lliset yks. vokaalivartaloiset muodot.

H. *küpsü* : *küpsün* (: *küpsüä*)

Taivutustyyppistä on tietoja eri murrealueilta, eniten kuitenkin Peräpohjolasta ja Ruotsin Länsipohjasta, Ruokolahden—Säämingin seuduilta sekä Länsi-Uudeltamaalta. Esim. Hali *kyps(y) : kyps(y)n : kyps(y)t* [t[ä]] (Tyyne Helve, SS 1925), KarL *perunat ovat kypsyt* (Hj. Anthoni, SS 1900), *küpsüks tarttis sära* [lihan] (toht. Pekka Lehtimäen tieto), Num *mā katōj jos se makkara on küpsü; munn oli lihat nin küpsü et* — — (toht. Pekka Lehtimäen tieto, 1969), Porn *Jokos potikat on kypsyt* (Saima Heikkinen, SS 1919), samoin Eeva Lindénin (KHMÄH II s. 72) ja Tapani Lehtisen (MA 1970) mukaan Pornaisissa *küpsü : küpsü(n)*, Eli *kypsy : kypsym : kypsy*y (Hilkka Hietanen, SS 1951; samoin o. mp:t), Taip *müö vöä paistetti ne* [nauriit] *ünis küpsüks* (Marja Tiainen, SS 1961), Sääm *kypsy* 'kypsä' (Taimi Nykänen, SS 1962), Ruok *kypsy* 'kypsä' (A. Rossi, SS 1950), RauJ *Mie löysin jo iha kypsyt mantsikoita* (Onni Tiippana, kys. 1972), Pari *kypsy* 'kypsä' (T. Soikkeli, SS 1955) Pal ja sillä *läella nistä* [parkissa olevista nahoista] *küpsü tullē* (toht. Alpo Räisänen tieto, 1965; hänen mukaansa »ehkä tilapäinen, koska kertojalla on myöhemmin *küpsi*»), Kol *küpsü : küpsün : küpsüä* (o.mp. 1967), Ruotsin Länsipohjasta on Inkeri Tuovisen sanastokokoelmassa *küpsü*-muodosta tietoja Tärännöstä, Masunnista, Vittangista, Vaskivuoresta (= Svappavaarasta) ja Jällivaarasta (SS, 1930-l.), Jyykeä *küpsü* (Lyyli Rapola, SS 1936), Raisi *n_olthij jo hillak küpsük ko met lähimä* (Marjut Matilainen, MA 1970). (Levikistä ks. myös karttaa 4.)

Tämä taivutustyyppi on palautettavissa e-vartaloiseen *küpsi* : *küpsen*-taivutukseen. Voidaan olettaa yks. nominatiivissa ensi tavun labiaalivokaalin vaikutuksesta tapahtunutta *i > ü*-muutosta, jonka jälkeen koko paradigma on mukautunut *ü*-vartaloiden taivutukseen. Aiempaan e-vartaloisuuteen viittaa myös *küpsüä* (resp. *küpsü*) -muodon rinnalla paikoin tavattava partitiivi *küstä* (esim. Kolarissa ja Ruotsin Länsipohjassa); paikoin *küstä*-partitiivi näyttää kokonaan yksinomaiseltakin (esim. Taipalsaaren—Ruokolahden—Säämingin seuduilla).

Vastaavanlaisia labiaalistumistapauksia on *küpsü*-tyypin alueelta kirjattu muitakin, erityisesti lounaismurteiden itäosasta ja Länsi-Uudeltamaalta mutta myös jonkin verran kaakkoishämäläisistä murteista ja Peräpohjolasta (ks. Rapola, SKÄL s. 405; Kettunen, SM III A kartat 13 ja 168, SM III B s. 35, 292). Taipalsaaren—Ruokolahden—Säämingin seuduilta on vaikea osoittaa labiaalistumiselle suoranaisia rinnakkaistapauksia. Tietojen ryhmittäminen tässäkin tapauksessa yhtenäiseksi ja selvärajaiseksi alueeksi viittaa kuitenkin

siihen, että kyseessä on vakiintunut taivutustyyppi, joka lisäksi näyttää sijoittuvan puskuriksi etenevän *küpsä*-paradigman ja säilyneen *küpsi* : *küpsen* : *küstä* -taivutuksen väliin.

5. Jäljellä on vielä yksi kysymys: miten ja missä *ä*:llinen taivutustyyppi on syntynyt alkuperäisen *küpsi* : *küpsen* : *küstä* -taivutuksen rinnalle?

Erilaisten *küpsä* ~ *küpsi* -paradigmojen vertailu (kohdissa A—F) osoitti, että tällä hetkellä laaja-alaisimpia suomen murteissa ovat sellaiset sekaparadigmat, joissa on aineksia sekä *küpsä*- että *küpsi*-paradigmasta. Etsittäessä *küpsä*-paradigman ekspansion alkulähteitä huomio on kuitenkin kiinnitettävä ennen kaikkea sinne, missä *küpsä*-paradigman yleistyminen on kerinnyt pisimmälle, ts. murteisiin, joissa taivutus *küpsä* : *küpsän* : *küpsä* on nykyään yksinomainen.

Küpsä : *küpsän* : *küpsä* -taivutustyyppin valta-alueita ovat lounaiset siirtymämurteet Porin seudulta Länsi-Uudellemaalle. Yllättävää sitä vastoin on tyyppin harvinaisuus lounaismurteissa; niissähän valtaedustuksena on taivutus *küps(e)* : *küps(e)n* : *küps(e)tä*). On kuitenkin ilmeistä, että lounaismurteissa on vanhaan ainakin osittain tavattu myös *küpsä*-paradigman muotoja; muuten kävisi vaikeaksi selittää *küpsä* : *küpsän* : *küpsä* -paradigman nykyistä levikkiä. Mikä voisi sitten olla syynä *küps(ä)* : *küpsä(n)* ja *küps(e)* : *küps(e)n* -tyyppien syntyyn lounaismurteissa ja niiden liepeillä?

Muista suomen murteista poikkeavasti lounaismurteille ovat ominaisia useat sellaiset äännekehitymät, jotka ovat mullistaneet myös koko nominien taivutusjärjestelmää. Tällaisia äänneilmiöitä ovat mm. loppuheitto ja pitkien vokaalien lyheneminen ensi tavua kauempana sanassa. Erityisen selvänä näiden äänne muutosten vaikutus näkyy *-l* : *-le-*, *-r* : *-re-*, *-n* : *-ne-* vartaloisten sanojen taivutuksessa. Suuri osa näistä sanoista on nimittäin mukautunut 3-tavuisten *a*, *ä* -vartaloiden taivutukseen (esim. *askele-* → *askela-*, *askare-* → *askara-*, *ahvene-* → *ahvena-*). Välittävänä portaana on ollut alkuaan 3-tavuisten *a*, *ä* -vartaloiden sekundaaristi konsonanttiloppuinen yks. nominatiivi (*matala* → *matal*, vrt. *askel*) sekä pitkälti samantyyppinen monikkotaivutus (*matali-*, vrt. *askeli-*). Vaikka sekundaarien *a*, *ä* -vartaloiden alue vaihtelee sanoittain, olennaista on se, että se yleensä kattaa saman alueen kuin *küpsä* : *küpsän* : *küpsä* -taivutustyyppikin. Ks. esim. Kettusen karttaa SM III A 162, jonka mukaan *ahvena*-tyypin alue ulottuu aina Hämeenlinnan—Orimattilan—Elimäen seuduille asti.

Jos tätä selitystä sovelletaan *küpsä*-tapaukseen, kyseessä siis olisi loppuheiton aiheuttama vartalotyyppisekaantuma. Rinnakkaistapauksia olisivat sekundaaristi *a*, *ä* -vartaloiset *askela*, *askara*, *ahvena* jne. -muodot sekä 2-tavuinen *sian(a)* 'sieni'. Selityksen tiellä on kuitenkin vielä yksi seikka: ainakin nykyisin lounaismurteiden enemmistö on *e*:llisen *küps(e)* : *küps(e)n* : *küps(e)tä* -tyypin kannalla. Vaikeus lienee kuitenkin vain näennäinen. Siinä vaiheessa, jolloin taivutustyypp-

pisekaantumia on lounaismurteisiin alkanut ilmaantua, on hyvinkin voinut olla vaikuttamassa useita ristikkäisiä tendenssejä. Paitsi loppuheiton välittämää siirtymää *a*, *ä* -vartaloihin on toisen tavun pitkien vokaalien lyhennyttyä *küpsi* : *küpsen* -tapauksessa ollut tarjolla toinenkin mahdollisuus: mukautuminen sekundaaristi lyhyt-*e*:lliseen *huon(e)* : *huone(n)* : *huonet(ta)* -tyyppiin. Lounaismurteiden naapurimurteissa sitä vastoin pitkät vokaalit ovat säilyneet, ja näin niissä murteissa sekundaareista taivutustyypeistä on ollut vain *küpsä* : *küpsän* : *küpsää* mahdollinen. Näin selittyy se, miksi *küpsä*-paradigma alkuperäisestä lounaismurteisuudesta huolimatta on nykyisin ominainen ennen kaikkea lounais- ja hämäläismurteiden välisille siirtymämurteille.

Myös muut *küpsä*-paradigman kanta-alueet ovat periaatteessa johdettavissa lounaismurteista käsin. Pohjalaismurteissa *küpsä* : *küpsän* : *küpsää* -taivutus on ominainen etenkin Himangan—Lohtajan—Kannuksen—Kälviän—Sievin murteille, ts. murteille, joista muutenkin on osoitettavissa selvästi lounaismurteisperuisia piirteitä (ks. esim. Terho Itkonen, Vir. 1969 s. 141—143). Länsi-Kannaksen *küpsä*-paradigman alue liittyy puolestaan katkeamattomana nauhana kaakkois- ja etelähämäläisten sekä Länsi-Uudenmaan murteiden välityksellä lounaismurteisiin. Ei kuitenkaan tarvitse olettaa, että nykyisin pohjalais- ja kaakkoismurteissa tavattava *küpsä* : *küpsän* : *küpsää* -taivutustyyppi olisi sellaiseenaan saatu lounaismurteista. Pikemmin on todennäköistä, että lounaismurteisena peruna on näihin murteisiin tullut *e*- ja *ä*-vartaloisista taivutusmuodoista koostuva sekaparadigma (viittaavathan lounaismurteiden omatkin suhteet sekä vanhan kirjasuomen etupäässä *e*-vartalon kannalla oleva edustus pitkään jatkuneeseen kilpailuun *e*- ja *ä*-vartaloisten muotojen välillä). Sittemmin vaihtelu on näillä sekaparadigmaisen edustustavan vanhimmilla alueilla pyrkinyt tasoittumaan (nimenomaan *ä*-vartaloisten muotojen hyväksi), samaan aikaan kun *küpsä*-paradigman muodot ovat alkaneet levitä yhä kauemmaksi alkuperäisille *küpsi*-paradigman alueille.

Jos pohjalaismurteiden ja Länsi-Kannaksen *küpsä*-vartaloiset muodot todella ovat vanhaa lounaismurteista perua, on kyseessä harvinainen tapaus. Terho Itkonen on kirjoituksessaan Historiantakaiset Häme ja Suomi kielen tutkijan näkökulmasta (Hist. Aikakauskirja 1972 s. 85—112) esittänyt suuren joukon sellaisia lounaismurteiden piirteitä, jotka ovat levinneet viimeistään 1200-luvulla näistä murteista joko Pohjanmaalle tai Itä-Uudellemaalle, osin kauemmaksikin itämurteisiin. Näiden piirteiden joukossa ei ole kuitenkaan yhtään sellaista, joka olisi lounaismurteista kulkeutunut sekä pohjalaismurteisiin että itämurteisiin. Varauksetonta ei *küpsä*-tapauksessakaan tyyppin lounaismurteisuus kuitenkaan kaikkialla ole. On myös otettava huomioon eri tahoilla mahdollisesti tapahtunut rinnakkaiskehitys; siirtymän *ä*-vartaloon olisivat sporadisesti voineet välittää esim. monikko- ja komparatiivi- ja superlatiivimuodot sekä *küpsi*-sanana johtosuhteet.

Mikä sitten on ollut perimmäisenä syynä siihen, että *küpsi*-paradigma on siirtynyt muihin taivutustyyppihin? Onhan kehitys joka tapauksessa 2-tavuisen *e*-vartaloiden alalla poikkeuksellinen. Ehkä yhtenä syynä on ollut *-(x)se*-vartalotyypin pienuus ja heterogeenisuus (ryhmään kuuluvat sanat *kuusi*, *hapsi*, *lapsi*, *kypsi*, *ripsi*, *uksi*, *suksi*). Tässä joukossa *küpsi* on ollut ainoa adjektiivivi. Sitä vastoin 2-tavuisissa *a*, *ä*-vartaloissa on suuri määrä adjektiiveja; näistä osa on äänteellisesti tai ajatuksellisesti *küpsi*-tapaukselle verraten läheisiäkin (esim. *kylmä*, *hyvä*; *raaka*). Silloin kun aiempi nominintaivutusjärjestelmä on lounaismurteissa muutenkin mullistunut, on entinen taivutusjärjestelmä saattanut muuttua paitsi systemaattisesti myös epäsystemaattisesti: heikot kohdat ovat sporadisesti pettäneet. Tällainen sporadinen muutos on ollut 2-tavuisen *e*-vartaloiden *küpsi*-nominin mukautuminen 2-tavuisen *a*, *ä*-vartaloiden taivutukseen muiden äänteellisesti ja ajatuksellisesti läheisten adjektiivien vaikutuksesta. 2-tavuisen *-(x)se*-vartaloiden taivutusopillista »epäproduktiivittua» osoittaa paitsi se, että tällainen mukautumistendenssi ylipäänsä on syntynyt, myös se, että *e*:llisinä säilyneetkään muodot eivät enää lounaismurteissa edusta alkuperäistä taivutustyyppiä vaan ovat puolestaan mukautuneet alkuperäisiin **-ek-* ja **-eh-*nomineihin.

Kypsi ~ *kypsä* 'reif, gar'

Über eine Stammtyp-Verschiebung

Heikki Paunonen

Das Wort der finnischen Hochsprache *kypsä* 'reif, gar' begegnet in den Dialekten sowohl *e*- als auch *ä*-stämmig. Die übrigen osfi. Sprachen weisen vorwiegend den *e*-stämmigen Flexionstyp auf. Nur im Wepsischen und einem Teil des Lüdischen erscheint der Stamm *küpsä*. Es ist jedoch dialektgeographisch und chronologisch schwer, die Flexionstypen mit *ä*-Stamm in den finnischen Dialekten und im Wepsischen miteinander zu verbinden. Die alte finnische Schriftsprache weist auf die Ursprünglichkeit der Flexion *küpsi* : *küpsen* auch in den Dialekten hin, die heute den *ä*-Stamm repräsentieren.

Der Artikel sucht das Gebiet des *e*- und *ä*-stämmigen Typs für die finnischen Mundarten möglichst genau festzulegen. Das Material basiert hauptsächlich auf den Sammlungen der Wörterbuchstiftung und des Archivs der Formenlehre sowie auf einer i. J. 1972 veranstalteten Umfrage. Insgesamt liegen aus ca. 360 Gemeindeformen Angaben vor.

Die Verbreitung des Flexionstyps mit *e*- und *ä*-Stamm geht aus den Karten 1 und 2 hervor. Die Expansion des Paradigmas *küpsä* vollzieht sich nicht in allen Kasusformen gleichzeitig. Karte 1 zeigt die Verbreitung der Flexionstypen *küpsä*

und *küpsi* mit Ausnahme des Partit. Sg. Die Verbreitung der Partitivformen wird auf Karte 2 veranschaulicht.

Es lassen sich insgesamt sechs Flexionstypen unterscheiden: A. *küpsä* : *küpsä*; B. *küpsä* : *küpsä* ~ *küstä*; C. *küpsä* : *küstä*; D. *küpsä* ~ *küpsi* : *küpsä* ~ *küstä*; E. *küpsä* ~ *küpsi* : *küstä*; F. *küpsi* : *küstä*. Hier von lassen sich Typ B und C verbinden, desgleichen Typ D und E. Die Verbreitung der Flexionstypen in den finnischen Mundarten wird auf Karte 3 ersichtlich.

Der Partitiv *küstä* begegnet im Bereich des Flexionstyps *küpsä* vor allem in festen Ausdrücken (*puuro on küstä* 'der Brei ist fertig od. gar', *leipä on küstä* 'das Brot ist gar bzw. durchgebacken' usw.). Da *küstä* mit bestimmten Zusammenhängen verschmolz, löste es sich gleichzeitig aus dem sonstigen *küpsi*-Paradigma und hat sich auf diese Weise erhalten, während die übrigen *e*-stämmigen Flexionsformen wichen. Später trat dann neben die Form *küstä* der Partit. Sg. (*puuro on kypsää*) oder der Nom. Sg. (*leipä on küpsä*) vom *küpsä*-Paradigma. Sie haben dialektweise schliesslich die Form *küstä* gänzlich verdrängt.

Verschiedenerseits in den finnischen Mundarten begegnet ferner die Flexion *küpsü* : *küpsün* (s. Karte 4). Die Entwicklung *küpsi* > *küpsü* beruht auf dem Einfluss des Labialvokals der ersten Silbe und es lassen sich aus denselben Dialekten Parallelen dafür anführen. In den Südwestdialekten begegnet neben der Flexion *küps(ä)* : *küpsä(n)* sehr allgemein der Typ

küps(e) : *küps(e)n* : *küps(e)t(ä)*. In diesem Fall hat sich das *küpsi*-Paradigma der Flexion der Nomina auf **-ek* und **-eh* angeglichen. Dies war möglich, nachdem die langen Vokale der nichtersten Silben in den Südwestdialekten gekürzt wurden.

Am deutlichsten zeigt sich die Angleichung an den Flexionstyp mit *ä*-Stamm in den Übergangsdialekten zwischen dem Südwesten und der Provinz Häme, zum Teil auch schon in den Südwestdialekten. In denselben Mundarten haben sich die ursprünglich *e*-stämmigen Nomina vom Typ *askel*, *askar*, *ahven* sekundär der Flexion der *a*-, *ä*-Stämme angeglichen. Im Fall *küpsä* scheint sich dieselbe Entwicklung ausnahmslos auch in zweisilbigen Nomina verwirklicht zu haben. In den Südwestdialekten bot sich auch eine zweite Möglichkeit an, die Anpassung nämlich an die **-ek*- und **-eh*-Nomina. In den anderen Mundarten kam diese Entwicklung nicht in Frage.

Auch die Formen mit *küpsä*-Stamm in den ostbottnischen Dialekten und auf der westlichen Karelischen Landenge können südwestlicher Herkunft sein. Von ihren Stützgebieten aus haben sich die *ä*-stämmigen Formen dann schnell auch in die Gebiete des ehemaligen Typs *küpsi* verbreitet. Andererseits hat man in den verschiedenen Gegenden auch auf dem Wege einer Parallelentwicklung zum Stamm *küpsä* gelangen können (z.B. durch Vermittlung der Plural- und Komparativ- sowie Superlativformen).